

"Kantagermaanin suomalais-ugrilainen substraatti": edelleen perusteeton hypoteesi

Petri Kallio, Jorma Koivulehto, Asko Parpola

Turun yliopiston fonetiikan emeritusprofessori Kalevi Wiik kirjoitti *Tieteessä tapahtuu* -lehden numerossa 4/1997 germaanin urallaisesta/suomalais-ugrilaisesta substraattista. Numerossa 8/1997 osoitimme sen perusteettomaksi hypoteesiksi. Numerossa 1/1998 ilmestyneestä vastineestaan päätellen Wiik on lukkiutunut vanhaan kantaansa.

Vastineessaan Wiik moittii meitä haluttomuudesta keskusteluun ollen tässä osittain oikeassakin. Kuitenkin hänen oma kirjoituksensa vastaa osaltaan siihen, miksi koemme keskustelun hänen kanssaan hyödyttömäksi. Hän ei osoita ymmärrystä tai edes kiinnostusta argumenttejamme kohtaan. Kun me indoeuropeistiikan ja germanistiikan edustajina olemme asettuneet yksimielisesti hänen malliaan vastaan, Wiik pyrkii vähättelemään meidän kompetenssiamme, vaikka kantaindoeuroopan muuntuminen kantagermaaniksi on nimenomaan indoeuropeistinen ja germanistinen kysymys.

Meidän taannoinen kirjoituksemme (TT 8/1997) ensisijaisena motiivina oli toimia eräänlaisena asiantuntijalausuntona hälventämään niitä harhaluuloja, joita aiheesta on valitettavasti päässyt syntymään. Tavallaan mekin olemme osasyllisiä, koska emme puuttuneet asiaan jo aikaisemmin. Suosittelemme edelleen kyseistä kirjoitustamme jokaiselle aiheesta kiinnostuneille todeten, ettei Wiikin vastineessa (TT 1/1998) esitetä yhtäkään sellaista faktaa, joka pakottaisi meitä perumaan sanojamme tai edes harkitsemaan sitä.

Wiik keskittyy vastineessaan yksinomaan foneettista substraattia käsittelevään kappaleeseemme "Uralilaisia ääntämisvirheitä germaanissa?". Vaikka arvoisat lukijamme lienevät jo kyllästyneet germaanisiin äänne muutoksiin, meidän on jälleen kerran kriittisesti tarkasteltava, mitä Wiik nyt niistä esittää. Numerointi noudattaa edelleen kaikkia aiempia kirjoituksia (huom. numero 5 puuttuu, koska syllabisista resonanteista olemme saavuttaneet yksimielisyyden).

1.-2. Painon kiinteytyminen ja sentraalistuminen

Ensin haluaisimme korjata Wiikin vastineesta kokonaisuuden kannalta vähäpätöisen asiavirheen, joka koskee baskin aksentuaatiota. On kyllä totta, että indoeuropeistit ja germanistit, jotka uskovat eräiden läntisten indoeurooppalaiskielten alkuperänsä baskilaisiksi substraateiksi, uskovat myös kantabaskilaiseen alkuperään (esim. Vennemann). Useimpien baskologien mukaan paino kuitenkin oli vasta toisella tavalla (esim. Michelena). Näin ollen eräiden kelttiläisten ja itaalisten kielten alkuperänsä ei voi ilman muuta syyttää baskin harteille.

Wiik siteeraa meitä oikein todetessaan, että meidän mukaamme "kantagermaanin alkuperänsä ei voi olla urallilainen tai ylipäänsä mikä tahansa muukaan substraattipiirre" (TT 1/1998 s. 41). Hämmästyen kuitenkin luemme hänen seuraavat lauseensa: "Väite on rohkea. Sen mukaan painon siirtyminen alkuun olisi siis germaanisen kielen sisäistä kehitystä." (TT 1/1998 s. 41.) Kontaktiteoreetikona itseään pitävän Wiikin mukaan superstraatti- ja adstraattipiirteitä ei siis ole olemassakaan!

Kun siis Wiik kertoo saaneensa sellaisen käsityksen, että meidän mielestämme "kantagermaanin lohkeaminen on tapahtunut kielen omien sisäisten kehitysten pohjalta" (TT 1/1998 s. 41), hän on saanut väärän käsityksen. Se, että emme hyväksy jotakin äänne muutosta juuri urallilaisiksi substraateiksi, ei tarkoita sitä, etteikö se voisi olla jotakin muuta substraattia. Se taas, että emme hyväksy jotakin äänne muutosta miksiäkään substraateiksi, ei tarkoita sitä, etteikö se voisi olla super- tai adstraattia. Ehkä jotkin niistä muutoksista, jotka me olemme urallilaisena substraattina tyrmänneet lähinnä myöhäisen ajoituksen vuoksi, voisivat todella olla urallilaisia adstraattia. Wiik ei tätä vaihtoehtoa ilmeisesti ole edes harkinnut. Hänen ensisijainen motiivinsahan on kaiken aikaa ollut todistaa, että urallilaisia on elänyt nimenomaan Keski-Euroopassa jo ennen kantagermaanin syntyä, ja tähän skenaarioon hypoteesi germaanin mahdollisesti vaikuttaneesta urallilaisesta adstraattista ei sovi.

Ajoituksista yleensä: Wiik sekoittaa meidät viime vuosisadan indoeuropeisteihin ja germanisteihin, mikäli hän tosissaan kuvittelee, ettemme me ota huomioon äänne muutosten "idullaan" olemista. Ongelma on vain siinä, ettei esihistoriallisista kielistä ole nauhoja, joista sen voisi kiistämättä todeta. Aina kun Wiik väittää jonkin äänne muutoksen olleen "idullaan" jo kantagermaanissa, kyseessä on siis poikkeuksetta täysin perusteeton *ad hoc* -oletus, jota ei voi koskaan sitovasti todistaa.

Wiikin kannalta on valitettavaa, että "idullaan" olo voidaan toki kumota. Näin on germaanisen alkuperänsäkin tapauksessa, mistä kiitos kuuluu Lauri Postille. Hänhän osoitti, että itämerensuomen astevaihtelun aiheutti germaaninen superstraattikieli, jossa ns. Vermerin laki oli jo toiminut mutta jossa paino oli edelleen liikkuva. Näin ollen germaanista alkuperänsä ei vielä esiintynyt silloin, kun itämerensuomen astevaihtelu muiden germaanisten superstraattipiirteiden tavoin syntyi pronssikaudella noin vuosina 1700-500 eKr.

3. Vermerin laki

Postin teoriasta pääsemme Vermerin lakiin, josta Wiik on esittänyt oman selityksensä. Hän sanoo sen olevan "samantapainen kuin Lauri Postin, mutta ei sen kanssa identtinen" (TT 1/1998 s. 41). Wiikin sinänsä mielenkiintoinen malli ei todellakaan ole identtinen, sillä siinä päinvastoin juuri alkuperäinen laukaisee Vermerin lain. Sen mukaan ei siis koskaan olisi ollut edes olemassa Postin edellyttämä germaanista tasoa, jossa Vermerin laki oli toiminut mutta painonkiinteytyminen ei. Näin ollen Postin ja Wiikin selitykset ovat niin täydellisessä ristiriidassa, etteivät ne millään ole yhdistettävissä. Jommastakummasta on siis luovuttava toisen hyväksi. Me kannatamme Postin mallia, joka on astevaihtelun tähänastisista syntyselityksistä vakuuttavin. Jorma Koivulehto ja Theo Vennemann ovat hiljattain (PBB 118, 1996) kehittäneet Postin mallia edelleen, mikä käy samalla esimerkkinä siitä, ettemme ole pelkästään lainasanatukijoita.

Tässä yhteydessä moitimme Wiikiä lukijoita harhaanjohtavista lainauksista. Hän kirjoittaa meistä: "Kirjoittajat ovat oikeassa sanoessaan, että "Wiikin selitys poikkeaa täysin indoeuropeistien ja germanistien perinteisestä kannasta". Miksi kirjoittajat eivät edes yritä kumota selitystäni muulla kuin sillä, että se on uusi?" (TT 1/1998 s. 41.). Koko virkkeemme kuului kuitenkin seuraavasti: "Wiikin selitys poikkeaa täysin indoeuropeistien ja germanistien perinteisestä kannasta, mitä hän syystä tai toisesta ei vaivaudu mainitsemaan." (TT 8/1997 s. 49.) Edellisellä me emme siis edes pyrkineet kumoamaan hänen selitystään vaan kritisoimaan hänen tapaansa jättää kertomatta se, milloin jokin ajatus on indoeuropeistien ja germanistien yleisesti hyväksymä ja milloin taas vain hänen omansa eikä kenenkään muun.

4. Klusiilien ääntymäpaikat

Germaanista klusiileista Wiik toteaa, että "ääntymäpaikkojen lukumäärä pienenee urallilais- / suomalais-ugrilais-tyyppiseksi" (TT 1/1998 s. 41). Silti ainakin toistaiseksi kantagermaanin yleensä rekonstruoidaan labiovelaarit, joita ei hyvällä tahdollakaan voi pitää urallilaistyyppisinä.

6.-7. Klusiilien ääntymätavat

Kantaindoeurooppalaisten klusiilien ääntymätavoista Wiik kirjoittaa: "Kirjoittajat eivät hyväksy ajatustani, että pidän kantaindoeuroopan soinnittomia klusiileja (esim. klusiilia /t/) foneettiselta laadultaan voimakkaasti äännettynä eli aspiraation (oik. myös frikaation) sisältävinä. Mutta juuri esittämälläni tavalla asia on germaanissa kielissä nykyäänkin..." (TT 1/1998 s. 42). Me emme todellakaan hyväksy Wiikin ajatusta, joka - juuri tätä korostamme aivan erityisesti - on ja pysyykin pelkkänä ajatuksena niin kauan kuin hän ei pysty esittämään

minkäänlaisia todisteita väitteensä tueksi. Se, että nykygermaanisissa kielissä tilanne on tämä, ei ole mikään todiste, sillä niiden soinnittomat klusiilit palautuvat kantaindoeuroopan soinnillisiin klusiileihin. Kyse on siis pelkästä paralleelista, joka todistaa ainoastaan sen, ettei Wiikin ajatus ole aivan mahdoton. Silti ilman todisteita väitteen todennäköisyys pysyy erittäin pienenä.

Indoeuropeistien ja germanistien rekonstruktioita ei todista vääräksi pelkästään se, että niiden pohjalta ei esim. germaanista äänneensiirosta voi selittää uralilaiseksi substraatiksi. Muutenhan voitaisiin selittää mikä tahansa äänneemuutos missä tahansa kielessä miksi tahansa vaikutukseksi!

8.-9. Regressiiviset etäassimilaatiot

Regressiiviset etäassimilaatiot eli umlautin ja murtumisen Wiik pyrkii selittämään "seuraukseksi uralilaisten konsonanttien liudentumisesta" (TT 1/1998 s. 42). Wiik siis olettaa kantagermaanin liudentumiskorrelaatiota, mikä on täydellisessä ristiriidassa Postin teorian kanssa. Viimeksi mainitun vakuuttavimpiin selityksiin kuuluu se, että liudentumiskorrelaation hävitti itämerensuomesta sellainen germaaninen superstraattikieli, josta kaikenlainen liudentum puuttui täysin. Muutenkaan Wiik ei esitä minkäänlaista faktaevidenssiä oletuksensa tueksi vaan tyytyy taas kehäpäättelmään, jonka mukaan germaaninen liudentum todistaa uralilaisen substraatin ja päinvastoin.

Koska umlautia ja murtumista ei ilmene sen enempää gootissa kuin riimuskandinaavissakaan, Wiik joutuu jälleen vetoamaan siihen, että vaikka ne fonologistuivat vasta historiallisena aikana, ne olivat "foneettisena ilmiönä olemassa jo paljon aikaisemmin" (TT 1/1998 s. 43). Mekin toistamme samaa kysymystä: missä ovat todisteet? Hänen väitteensä ovat siis tässäkin perusteetonta *ad hoc*-spekulaatiota. Tällä kertaa todistaminen olisi helpommin sanottu kuin tehty. On näet pikemminkin päinvastoin osoitettavissa, ettei sen enempää umlautia kuin murtumistakaan esiintynyt kantagermaanissa edes foneettisena piirteinä. Tämän todistavat itämerensuomen germaanisat lainasanat, joissa kyseisistä muutoksista ei näy jälkeäkään (esim. hartia, joka kantasuomalaisia äänneemuutoksia * \mathcal{L} > * h ja * ti > * si nuorempana on hyvin myöhäinen). Näin ollen ne eivät olleet kantagermaanissa edes "idullaan", sillä lainakontakteissa ei omilla foneemeilla korvata foneemeja vaan allofoneja. Umlaut ja murtuminen ovat siis liian myöhäisiä niin foneettisina kuin fonologisinakin piirteinä ollakseen uralilaista substraattia.

10.-11. Ei-korkeiden takavokaalien yhteenlankeaminen

Wiik väittää, että "uralilaiset käyttivät indoeurooppalaista kieltä puhuessaan vokaalinlaatua \grave{a} sekä pitkissä että lyhyissä vokaaleissa" (TT 1/1998 s. 43). Me taas väitämme, että uralilaiset säilyttivät indoeurooppalaista kieltä puhuessaan vokaalinlaatuja a ja o opposition. Wiik ei esitä todisteita, me esitämme. Täsmälleen näin tapahtui myös yksittäisten sanojen tapauksessa: kun kantaauraliin lainattiin kantaindoeurooppalaisia sanoja, indoeurooppalainen * o korvattiin uralilaisella * o :lla, indoeurooppalainen * a taas uralilaisella * a :lla.

Kuriositeettina mainittakoon, että vaikka Wiik puhuu germaanin ja baltoslaavin muodostamista "pohjoisindoeurooppalaisista kielistä", juuri lyhyiden vokaalien * a ja * o yhteenlankeaminen on ainoa nämä haarat yhdistävä äänneemuutos. Itse asiassa sekä baltoslaavissa myöhempi kuin ns. Winterin laki (= mediaa edeltävän vokaalin piteneminen), jota puolestaan germaanista ei tunneta ollenkaan. Näin ollen "pohjoisindoeuroopan" oletukselle ei ole äänneellisiä perusteita. Muutenkin on mahdotonta, että näihin tyypologisesti erilaisiin tytärikieliin olisi vaikuttanut yksi ja sama uralilainen substraattikieli, kuten Wiikin malli edellyttää.

Lopuksi Wiik päättää vastineensa esittämällä omia käsityksiään siitä, miksi hänen näkemyksensä eroavat niin ratkaisevasti omistamme. Hän on epäilemättä oikeassa todetessaan, että "selvin ero koskee aikaa" (TT 1/1998). Edellä olemme jo osoittaneet hänen liioitellun varhaisten ajoitustensa perustuvan *ad hoc*-oletukseen äänneemuutosten "idullaan" olemisesta. Missään tapauksessa hänen ajoituksensa eivät tule saamaan indoeuropeistien ja germanistien yleistä hyväksyntää.

Muutenkin on helppo ennustaa Wiikin selityksille lyhyttä ikää indoeuropeistien ja germanistien keskuudessa. Vertailukohtana käy Theo Vennemannin hypoteesi kantagermaanin baskilaisesta substraatista, joka on saanut ankaraa kritiikkiä siitä huolimatta, että hänen evidenssinsä on painavampaa kuin Wiikin. Ennen kaikkea monet kollegamme tulevat kummastelemaan sitä, että joku voi kuvitella tieteenalojemme "perinteisiä käsityksiä" niin heikosti perustelluiksi, että niitä voisi kumota pelkin *ad hoc*-oletuksin ja niiden ympärille kyhätyn kehäpäättelmin. Kun Wiikin mielestä meidän muodostamamme "kirjoittajakolmikko on haluton ottamaan huomioon foneettista todellisuutta" (TT 1/1998 s. 44), meidän mielestämme hän on haluton ottamaan huomioon indoeuropeistista ja germanistista todellisuutta. Wiikin mukaan meiltä "jää metodien yksipuolisuuden takia näkemättä "kolikon toinen puoli" eli mm. se foneettinen vaikutus, joka on jäänyt suomalais-ugrilaisista kielistä indoeurooppalaisiin" (TT 1/1998 s. 44). Jokainen voi päätellä itse, pitääkö tämä paikkaansa. Sen sijaan Wiikin omia metodeja voi syystä pitää epäkriittisinä: vastaavanlaisin perustein voisi helposti nähdä uralilaista substraattia monissa muissakin maailman kielissä.

Jo Wiikin lähtöasetelma on kyseenalainen: hänhän yrittää selittää kaikki germaanisat äänneemuutokset uralilaiseksi substraatiksi. Voidaanko tästä lähtöasetelmästä päätyä muuhun lopputulokseen kuin haluttuun? Tieteellisesti uskottavampaa olisi tutkia aihetta kolmessa osassa: 1. Mitkä germaanisista äänneemuutoksista voivat olla substraattipiirteitä? 2. Mitä nämä substraattipiirteet kertovat substraattikielen äännerakenteesta? 3. Vastaako substraattikielen äännerakenne uralilaista äännerakennetta? Meistä Petri Kallio on näin menetellyt ja havainnut vastauksen viimeiseen kysymykseen kielteiseksi (ks. SUSA 87).

Olemme tässä kirjoituksessamme keskittyneet foneettiseen evidenssiin lähinnä siksi, että Wiik teki samoin omassaan. Täytyy kuitenkin muistaa, ettei germaanin vaikuttaneen substraattikielen uralilaisuutta voi todistaa eikä kumota pelkällä fonetiikalla. Aina täytyy näet ottaa huomioon se, että on saattanut olla olemassa foneettisesti epäuralilaisia mutta geneettisesti uralilaisia kieliä - ja päinvastoin. Tästä syystä nostamme leksikaalisen evidenssin foneettisen yläpuolelle, sillä lainasanoista voidaan aina päätellä lainanantajakielen geneettinen identiteetti. Koska esim. kantagermaanin lainatut substraattisanat eivät ole uralilaisia, se myös todistaa, että kantagermaanin vaikuttanut substraattikieli ei ollut uralilainen.

Meidän osaltamme kysymys kantagermaanin uralilaisesta substraatista on tältä erää loppuunkäsitelty.

FM Petri Kallio, Suomen Akatemian tutkija
FT Jorma Koivulehto, Helsingin yliopiston germaanisen filologian emeritusprofessori
FT Asko Parpola, Helsingin yliopiston indologian henkilök. ylim. professori.

TAKAISIN LEHDEN SISÄLLYSLUETTELOON